

DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

HELENISTIČKI NATPIS IZ BIVŠE ZBIRKE
NADBISKUPA ZMAJEVIĆA U PERASTU

(Tabla XIII)

UDK 930.271(497.16)»739«
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Dr. Duje Rendić-Miočević
YU — 41000 Zagreb
Jugoslavenska akademija znanosti i
umjetnosti, Zrinski trg 11

Znanstvenom interpretacijom jednog dosad nepoznatog epigrafskog spomenika iz helenističkog doba — na grčkom jeziku — koji se čuva u Perastu (Gospa od Škrpjela) rekonstruira se jedan isječak antičke povijesti stare Iliride, iz vremena nakon pada ilirskog kraljevstva. Riječ je o spomeniku što su ga, valjda nekom božanstvu, postavili pripadnici jedne najamničke vojničke postaje — točno podrijetlo spomenika nije poznato — koji su najvećim dijelom domoroci Iliri (odreda pripadaju vojnicima najamnicima — *peripoloi* — dok su pripadnici komandnog kadra, čini se, iz drugih etničkih struktura), što potvrđuju brojna poznata i neka nova imena karakteristična za ilirsku onomastiku.

Memoriae L. Robert dicatum

Prilikom održavanja znanstvenog skupa o duhovnoj kulturi Ilira u Herceg-Novome (studeni 1982), u organizaciji Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Odbora za arheologiju Akademije nauka i umjetnosti Crne Gore, posjetili smo s ostalim sudionicima skupa niz arheoloških i kulturnopovijesnih lokaliteta u Bokokotorskom zaljevu, pa tako i slikoviti otočić s istoimenom crkvom — samostanom — Gospe od Škrpjela, nasuprot Perastu, u sklopu kojega je i veoma vrijedna zbirka (Lapidarij) arheoloških antičkih i srednjovjekovnih spomenika. Među antičkim natpisima koji se u toj zbirci čuvaju posebnu pažnju privukao nam je jedan fragmentaran grčki natpis (sl. 1, tab. XIV), čiju nam je znanstvenu obradu prepustio zaslužni istraživač bokokotorske, i posebno peraštanske, povijesti i ujedno organizator i voditelj ove zbirke Msgr. Gracija Brajković. Dok ćemo se mi u ovom prilogu pozabaviti samim spomenikom i njegovim povijesnim vrednovanjem,* G. Brajković, u posebnom pri-

* Smatramo svojom dužnošću da i ovdje najsrdačnije zahvalimo Monsignoru Graciji Brajkoviću na ljubaznom ustupanju prava objavljivanja ovog zanimljivog natpisa. (Crtež natpisa — sl. 1 — izradila mr. M. Miličević).

logu, posvećenom istoj temi, prikazuje historijat same Zmajevićeve zbirke i osvjetljava ulogu ovog poznatog i učenog crkvenog dostojanstvenika, Peraštanina, u formiranju zbirke, a govori i o njegovim znanstvenim — arheološkim i epigrafskim — kontaktima s najeminentnijim predstavnicima tih znanosti onoga vremena, posebno u Rimu, gdje je i sam prošao određene faze svog visokog obrazovanja. Brajkovićev prilog, temeljen na autentičnim primjerima iz Zmajevićeve korespondencije, upućuje na vjerojatna područja kojima bismo imali pripisati nastanak ovog vrlo zanimljivog spomenika, kojemu, nažalost, ne znamo podrijetlo. Isto se tako moramo pomiriti i s činjenicom da je spomenik u Perast odnekud donesen i da se njegov sadržaj ne može povezati ni sa samim Perastom, niti, kako se čini, s ovim povijesnim ilirskim zaljevom.

Sve, dakle, što o ovom epigrafskom spomeniku znamo, osim da je poslije drugog svjetskog rata slučajno pronađen u Perastu, gdje je bio, čini se dugo vremena, uzidan u neko arhitektonsko zdanje, odakle je dospio u sadašnju zbirku na otočiću Gospe od Škrpjela, jest to da se nekada nalazio u poznatoj, pomno i znalački skupljanoj zbirci barskog nadbiskupa Andrije Zmajevića u njegovu rodnom Perastu, a da je kasnije, u nepoznato vrijeme, zajedno s nekim drugim vrlo zanimljivim spomenicima stranog podrijetla, bio upotrijebljen kao obična kamena građa za gradnju ili obnovu peraštanskih patricijskih palača, i da su ga samo sretne okolnosti ponovno iznijele na vidjelo i omogućile njegovu kulturno i povijesno vrednovanje.

Sačuvani dio natpisa (vis. 28 cm, duž. cca 30,5 cm, deblj. 15 cm) ne pruža dovoljno elemenata za utvrđivanje njegove izvorne dužine, no sudeći ipak po nekim njegovim epigrafskim i oblikovnim elementima, može se pretpostaviti da mu nedostaje veći dio, tj. barem čitava desna polovica. Prava je šteta što se taj dio spomenika nije sačuvao jer bismo, vjerojatno, imali mogućnosti upoznati i pravi razlog njegova postavljanja, za koji smo, ovako, ostali prikraćeni. Kameni blok (vapnenac) na kojemu je natpis bio uklesan na pročelnoj strani sadrži samo natpisno polje koje je bilo uokvireno jednostavnom — sada vrlo oštećenom — profilacijom. Od nje se još nazire niža uska traka, koju, kao vanjski rub, prati znatno širi i plastično naglašen rubni pojas. Natpis je, sudeći prema sačuvanom dijelu, ispunjavao čitavu površinu natpisnog polja, a teče u 13 gusto nanizanih redova slova, koja ni u istom retku nisu uvijek jednake veličine. Veličina im varira od 9 do 15 mm. Među njima se veličinom posebno ističe *II*, a njemu se ponekad u tome pridružuju *I*, *A*, *E*, *Σ*, *Ω*, dok su *O* i *Θ* — koje je ponekad dosta teško identificirati — konstantno znatno manja (*Θ* s točkom u sredini). Zadržavajući se načas na paleografiji natpisa, napomenimo još da *A* ima izlomljenu horizontalnu hastu, da desna kosa hasta kod *A* prelazi točku sastava s lijevom hastom, da je *E* sa znatno kraćom srednjom horizontalnom hastom, da *M* ima ukosne vanjske haste, a da se dvije unutarnje haste sastaju malo ispod sredine visine slova, da *II*, kojemu su obje vertikalne haste iste visine, ima horizontalnu hastu koja (iako ne uvijek !) ponešto strši s obje strane, da su kod *Σ* obje horizontalne haste ravne i paralelne (dvije

unutrašnje, kao i kod *M*, idu samo do polovine širine slova) i da Ω , koje je visinom među izrazitijim slovima ovoga natpisa, ima samo naznačene i lagano zaobljene horizontalne haste.

Sačuvani dijelovi teksta dovoljno su čitki osim nekih izuzetaka — no čine ipak poteškoće pri njegovu restituiranju. Najviše poteškoća zapravo čine posljednja dva retka, u kojima — a riječ je ne samo o osobnim imenima (možda bez analogija) — iako su slova naoko prepoznatljiva, teško dolazimo do suvislih interpretacija. Tako razabiremo da su *peripoloi* tu nešto bili izveli (*ἐποίησαν*), ali o čemu je riječ, ne da se ustanoviti. Najveći dio teksta ispunjen je osobnim imenima, među kojima dominiraju antroponimi iz poznatog kruga ilirske onomastike, ali ima i dosad nepoznatih ilirskih antroponima, a također i imena iz grčkog onomastičkog repertoara i, čini se, u jednom samo slučaju, i imena koje se obavezno vezuju uz rimski onomastički sustav. Činjenica da tekst natpisa pretežno ispunjavaju osobna imena balkanskog onomastičkog repertoara, koji nam je danas prilično poznat, olakšava, s jedne strane, posao oko restitucije teksta, a s druge strane, upravo zbog toga što se ponekad nesumnjivo radi o novim, nepoznatim imenima (*hapax eiremena*), nalazimo se pred poteškoćom kako restituirati jedno takvo, nerijetko fragmentarno nam predano ime, pogotovo kad nismo posve sigurni u lekciju nekoga slova, koje u današnjem stanju sačuvanosti natpisa nudi više rješenja.

Iako, kako je rečeno, raspolazemo samo dijelom natpisa, kojemu se veličina ne da odrediti,¹ očito je da on pripada kategoriji tzv. vojničkih natpisa. Očito je također da mu srž čini popis pripadnika neke vojničke posade, u kojoj je, posve razumljivo, najveći broj običnih vojnika (*περίπολοι*), a uz njih i određeni broj članova zapovjedničkog kadra (*περιπόλαρχοι*),² s imenima kojih natpis i počinje.

Evo i sačuvanog teksta natpisa:

Περιπόλαρχοι[---], Ἐπίδοον Θειρων[ος---]- ταλλου, Μάρκος [---] 4 περίπολοι Γωρος[---]- ου, Τρίτος Τρίτου,[---], Ὀλαπος Βάτωνος, Ἄνε[---], Πλάτωρ Σαλληνος, Με- δεστ[---]-		8 νος, Μεδεστις Πλατουρίου, Πα[---]- ζου, Τρίτος Πυθείου, Ἴστ[---]- νος· οὗτοι οἱ περίπολοι τοῖς[---] ΑΠΑΙΣΤΥ ἐποίησαν ΙΟΥ[---] 12 ΤΟΣ v AX vυ ΣΟΙΣ v Ο[---] vυ ΣΑΛΛΑ v ΑΘΛ [vel ΑΘΑ ---]
--	--	---

Peripolarsi (*περιπόλαρχοι*) spomenuti su tu u nominativu, za što govori ne samo sačuvani dio apelativa, već i imena koja se uza nj

¹ Sudeći prema recima koji su se sačuvali nešto duži (7-10) — mora da su sadržavali najmanje tridesetak slova — treba pretpostaviti da je natpis po dužini iznosio nešto preko 40 cm, u prilog čemu govori i naknadno načinjena pravokutna rupa pri dnu natpisa, koja je zbog nekih razloga njegove sekundarne upotrebe morala biti, otprilike, bliže sredini nego kraju ploče.

² Riječ je nesumnjivo o pluralnom obliku apelativa, što proistječe iz, istina, ne sasvim jasnog dijela teksta koji slijedi — i još više nedostaje — a koji se ne da interpretirati drukčije negoli nepoznatim antroponimima (v. dalje u tekstu).

sintaktički vezuju, a koja su, uz 1. redak, vjerojatno ispunjavala i dva iduća. Na temelju analize ostataka tih imena moramo zaključiti da je »kolegij« peripolarha s ovog natpisa brojio barem četiri člana (za eventualno veći njihov broj morao bi biti uzet u obzir veći prostor koji nedostaje s desne strane fragmentiranog spomenika), što je svakako bilo u određenoj proporciji s brojem vojnika, članova iste posade. Svi su članovi posade, kako časnici, tako i momčad, na natpisu nosili svoja puna imena, tj. javljaju se u odgovarajućoj imenskoj formuli, koja je, vjerojatno uz jedan izuzetak, grčka, dakle u sintagmi osobno ime s patronimikom (ime oca, u genitivu). Taj tip onomastičke formule primijenjen je podjednako i kod osoba s imenima grčkog onomastika (komandni kadar, *peripolarhoi*) i kod onih čija imena pripadaju ilirskom imenskom fondu³ (momčad, *peripoloï*). Izuzetak je bio, čini se, peripolarh od čije je imenske formule sačuvano samo osobno ime *Markos*, u kojemu nesumnjivo treba prepoznati poznati rimski prenamen, iako nije isključeno da je tu riječ o heleniziranom rimskom građaninu koji je svoj *praenomen* zadržao u funkciji osobnog imena u novoj, grčkoj formuli; nedostajući patronimik odnosno gentilicij ne dopuštaju nam dalje nagađanje o tome. Nisu nam se sačuvala ni imena drugih peripolarha, ili su sačuvana tek fragmentarno, kao na primjer dio patronimika u 3. retku, u kojemu možda treba prepoznati bilo — inače dosta rijetko — ime *Tallos* bilo neku njegovu složenicu, možda *Antallos* ili slično. Potpuno je ostalo nepoznato i ime — imena (?) — prvospomenutog peripolarha, koje je bilo u 1. retku natpisa, a možda bi tu, kako je rečeno, trebalo očekivati imena (kompletna) barem četiriju pripadnika komandnog kadra ove male vojničke zajednice. Sva je prilika da toj skupini imena pripadaju i ona (?) koja smo pokušali takvima definirati i u 2. retku natpisa (Ἐπίδοον Θειρω[νο]ς⁴, koji nam se, izvan konteksta onomastike, čini nesuvisao i neobjašnjiv. Njihovo atribuiranje grčkom onomastičkom repertoaru morali bismo shvatiti mnogo šire, u smislu greciziranog helenističkog onomastičkog repertoara, u koji su se uvukla i imena nepoznata podrijetla, a kojima analogije ne možemo tražiti ni u poznatom rimskom, pa ni u ilirskom, imenskom repertoaru ili u njihovoj poznatoj onomastičkoj tvorbi.

³ Usp. naš rad »Iliri u natpisima grčkih kolonija na Jadranu«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LIII, 1950—1951, 25. i d.

⁴ Jedan od prvih problema s kojim se susrećemo u ovom natpisu jest sačuvani tekst u njegovu 2. retku, koji ne daje osnove za suvislu jezičnu i sadržajnu interpretaciju, te ostaje jedina mogućnost da u tih dvanaestak sačuvanih slova pokušamo prepoznati neko od osobnih imena, i to — s obzirom na to da ih moramo vezati uz funkciju peripolarha (komandnog kadra) — ponajprije uz neki od poznatih grčkih antroponima. Kako bi pri tome morala u pitanju biti kompletna imenska formula (osobno ime s patronimikom), teško je u definiranju prvog dijela te formule, tj. osobnog imena (u nominativu), za koji ne vidimo nikakve analogije u poznatom grčkom onomastiku, a također ni u samoj tvorbi imena. Logično se naime nameće pretpostavka da je prvi antroponim — osobno ime — tu morao imati oblik -ōn- osnova, ali se one, kako je poznato, u grčkom kao i u heleniziranom ilirskom onomastiku završavaju na -ων, dok »antroponim« (?) koji nam se tu nudi ima oblik Ἐπίδοον, ukoliko završni dio nominativnog oblika tog »imena« (-ον) ne bismo imali priključiti patronimiku koji slijedi, a koji je također, koliko smijemo zaključiti, za sada *hapax* (Θειρων (?) ili pak Ὀνθειρων?).

Sl. 1.

Natpis je najvredniji s gledišta ilirske onomastike. Njoj pripada i najveći broj sačuvanih imena — riječ je o momčadi ove posade (*peripoloi*) — ali i među njima ima imena koja su nam bila nepoznata te su, barem zasad, *hapax eiremena*; ipak, najveći broj imena već je odavna našao mjesta u poznatim leksikonima ilirske onomastike, ili pak pripadaju novim varijantama ili dubletama već poznatih imena. S obzirom na njihovo značenje i važnost malo ćemo ih podrobnije analizirati.

Imena članova momčadi (*peripoloi*) nalazila su se u recima 4-10. Sačuvana su, ili su u tragovima ostala, imena dvanaestorice peripola, no njihov broj je, svakako, morao biti veći, pogotovo u usporedbi s brojem peripolarha, o čemu je već naprijed bilo riječi. Moguće je da se imena nekih drugih (?) javljaju i u trima zadnjim recima natpisa, no teško je to sigurno ustanoviti, a posebno u kakvom kontekstu bi ta imena bila. Evo, dakle, liste imena ilirskih vojnika najamnika (*peripoloi*) koju smo mogli sastaviti na temelju sačuvanog dijela natpisa, u kojem samo u recima 4-9 imamo sačuvane cjelovite imenske formule, s osobnim imenom i patronimikom, dok smo u drugim slučajevima tu mogli konstatirati ili samo osobno ime (r. 4) ili tek njegov

početni dio, odnosno početni ili završni dio patronimika: Γωρος [---]ου (r. 4-5), Τρίτος Τρίτου (r. 5), Ὀλαπος (?) Βάτωνος (r. 6), Ἀνε[---], Πλάτωρ Σαλληνος, Μεδεστ[---] (r. 7-8), Μεδεστις (?) Πλατουρίου (r. 8), Πα[---]ζου (r. 8-9), Τρίτος Πιθείου (?; r. 9), Ἴστ[---]νος (r. 9-10), Σάλλας (?) Ἀθ[---] (r. 13).

Od već poznatih ilirskih imena tu su, u prvom redu, *Baton*, *Plator*, *Platurios* (izvedeno od prethodnoga), *Pitheios*, *Tritos*,⁵ a srodnost s poznatim ilirskim imenima pokazuje i novi ilirski antroponim *Sallen*⁶ (?). Novo je u ilirskoj onomastici ime *Goros*, kojemu zasada ne možemo naći analogija, kao ni dvama drugim imenima iz gornje liste, kojima, zapravo, siguran oblik nismo mogli utvrditi (*Olapos*?, *Medestis*?).⁷ Među spomenutim »ilirskim« imenima mogla bi se pretpostaviti i takva koja su, kao strane pozajmice, ušla u lokalnu upotrebu i tako postala sastavnim dijelom ilirske onomastike, iako im se ne može pripisati bilo kakva veza s ilirskom imenskom i uopće jezičnom tvorbom. Takvih imena ima u ilirskoj onomastici, odnosno u repertoaru osobnih imena; među takve možda pripada i vrlo rašireno, pa i u ovom natpisu opetovano spomenuto, ime *Tritos*, koje, kao ime numeričkog karaktera i podrijetla, pripada i grčkom imenskom repertoaru.⁸

Natpis čini posebno zanimljivim spomen peripolarhâ i peripolâ, tj. zapovjednikâ kao i same momčadi jedne vojničke jedinice, kojoj je već time definirana uloga čuvara neke pogranične postaje, odnosno odgovarajućeg graničnog područja uopće. Epigrafski izvori koji te subjekte spominju izuzetno su rijetki, pa je utoliko veća vrijednost i značenje ovog novog spomenika. Koliko nam je poznato, raspoložemo samo jednim, donekle sličnim, epigrafskim spomenikom koji bi se s ovim našim mogao komparirati, a i on je, nažalost, fragmentaran i ne dopušta detaljnija uspoređivanja. Riječ je o natpisu na kamenu iz južne Ilirije, iz doline rijeke Vojuše (lokalitet Rabie), koji potječe iz 2. st. pr. n. e. Natpis je prvi objavio S. Anamali u prilogu (referatu) tiskanu u »Posebnim izdanjima Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine« — Centra za balkanološka ispitivanja, knjiga XXIV/67,

⁵ Za ta imena usp. H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1929; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, B. I, Wien 1957; I. I. Russu, *Ilirii — Istoria — limba și onomastica — romanizarea*, București 1969. (s. vv. odnosno pod sličnim oblicima antroponima); *Pitheios* ima najbliže analogije u oblicima *Pitho* (*Pitho Illyrius*, Justin XIII 4, 12. i d., Krahe i Mayer s. v.; u potonjega v. i oblike Πιθων. Lumbarda na Korčuli, Πυθεις, gen. Πυθέου, Pharos).

⁶ Za veći broj antroponima i toponima te iste osnove usp. spomenute leksikone Krahea, Mayera i Russua. U tom je obliku ovo nesumnjivo domaće — »ilirsko« — ime *hapax*.

⁷ To se ime u natpisu javlja dvaput, oba puta u nominativu (r. 7 i 8); iako se ono tu prvi put javlja, od iste osnove (?), čini se, imamo već u ilirskoj onomastici, antroponimiji (teonimiji) i toponimiji, poznatih oblika; tako ime božanstva *Medaurus* i ime grada u južnoj Iliridi *Medeon* (Meteor), danas Medun kraj Skadarskog jezera. Pitanje je ipak koliko su međusobno etimološki i značenjem povezani.

⁸ Usp. naš rad »Ad Polyb. XXVIII 8, 9«, *Festschrift für Artur Betz*, Wien 1985, 507. i d. — U natpisu se, čini se, spominje i ime *Sallas*, poznato s psefizme iz Lumbarde (r. 13).

Sarajevo 1975,⁹ a na nj se ponovno osvrnuo, uz kritičku analizu i neke svoje dopune i prijedloge restitucije (osebna imena!), H. Ceka u časopisu »Iliria«, Tirana 1982, 2.¹⁰ Tu se, uz peripolarhe, spominju i civilni magistrati nepoznata antičkog naselja (u fragmentu se spominje samo *grammateus*, a naziv eponimnog magistrata nije sačuvan). To, opet, ima analogija s jednim drugim, već odavno poznatim, natpisom na brončanoj pločici koju čuva Ashmolean Museum u Oxfordu, a potječe s nepoznatog lokaliteta, vjerojatno iz južne Ilirije. S tim, još prije objavljenim i ne baš uvjerljivo interpretiranim, natpisom temeljitije se pozabavio L. Robert (*Hellenica*, 10, 1955),¹¹ koji je tim povodom raspravljao općenito o peripolarhima i njihovu spomenu u sačuvanim izvorima. I na tom natpisu, koji, za razliku od ranijih njegovih obrađivača, Robert datira u rano helenističko doba, tj. u 3. st. pr. n. e., uz polemarcha (jedan!) i peripole, zapravo *simperipole* (συμπερίπολοι), spominju se i civilni magistrati, pritan (πρύτανις) i gramatej (γραμματεύς). U tu malobrojnu skupinu natpisa koji spominju peripolarhe Robert s mnogo vjerojatnoće ubraja i jedan mali, četverostrano oblikovani, spomenik od terakote, koji čuva Cabinet des Medailles u Parizu (zbirka Froehner),¹² na kojemu je on umjesto [τὸν στ]όλαρχον¹³ čitao [περι]τόλαρχον.¹⁴ Svi ti izvori, kako vidjesmo, spominju peripolarhe (odnosno jednog peripolarha) s funkcijom izraženom imenskim oblikom, tj. odgovarajućim apelativom, uz izuzetak s natpisa na brončanoj pločici iz Ashmolean Museuma, gdje je ta funkcija izražena glagolskim oblikom (περιπολαρχίσας). Što se pak tiče oblika naziva momčadi, u dvama natpisima koji ga, uz ovaj naš, spominju, on je u njima malo drukčiji od našega, koji je i nešto jednostavniji od njih, iako u biti predstavlja isti apelativ. Naš peraštanski natpis jedini među epigrafskim izvorima koje smo spomenuli ima za to oblik περίπολοι, dok natpis iz lokaliteta Rabie kao i onaj iz Ashmolean Museuma umjesto njega imaju συμπερίπολοι. Robert ovaj složeniji oblik — koji očito samo ističe zajedništvo spominjanih osoba u poznatom, određenom kontekstu — nalazi još samo u jednom posvetnom natpisu Panu i nimfama na Parnasu (... συμπερίπολοι Πανί, Νύμφαις).¹⁵ Peripoli, kako ističe Robert — kad je riječ o generičkom nazivu, a ne o konkretnom izvoru, on upotrebljava taj izraz mjesto spomenutoga složenog oblika — spominju se u brojnim atenskim tekstovima od kraja 5. do kraja 4. st. pr. n. e., a naziv peripolarha čak do u 2. st. pr. n. e. Izvan Atene ti se termini spominju u natpisima barem do 3. st. pr. n. e., kako to potvrđuju spomenuti primjeri.

⁹ *Données épigraphiques sur quelques cités de l'Illyrie du Sud* (175. i d., posebno 181, br. 6).

¹⁰ *Mendime rreth mbishkrimit të Rabies* (*Observations sur l'inscription de Rabie*), 80. i d.

¹¹ *Chapitre X: Pérípolarques*, 283. i d., posebno 284. (tabla XXXIX, 1).

¹² *Ibid.*, 291. i d.

¹³ *Lekcija spomenutog Froehnera* (inventar zbirke, IX, 182).

¹⁴ Gotovo istovjetan predmet s natpisom koji spominje peripolarha Ksenoklesa otkriven je za vrijeme istraživanja na atenskoj agori (vidi T. Leslie Shear, *Hesperia*, 1939, 216).

¹⁵ O tome vidi *Etudes Anatoliennes*, 108—110. (tabla XXII, 4); fotografiju donosi i Robert, *o. c.*, tabla XXXIX, 2.

Rečeno je već da je podrijetlo našeg natpisa iz zbirke na otočiću Gospe od Škrpjela (Perast) nepoznato, te da se mora pretpostaviti da je on tamo dospio Zmajevićevom zaslugom odnekle s juga, svakako iz krajeva koji su bili pod njegovom nadbiskupskom jurisdikcijom,¹⁶ a koji su, sudeći prema ilirskim imenima vojnika iz spomenute graničarske — stražarske — jedinice, bili u sklopu ilirskih zemalja ili u njihovu neposrednom susjedstvu. Ostavljajući po strani ona dva mala glinena spomenika s istim tekstom, koja imaju utvrđeno atičko podrijetlo — a koja inače ničim ne upućuju na eventualno podrijetlo iz ilirskih, jonsko-jadranskih, krajeva — od dva preostala spomenika (natpisa) samo je jedan pouzdano lociran u dolini rijeke Vojuše u Albaniji, odnosno u području koje je nesumnjivo pripadalo ilirskom etnosu, dok je drugi — zapis na metalnoj pločici — nepoznata nalazišta, kao i ovaj naš, a i same šire regije iz koje je potekao i za koju je bio izrađen. Minucioznom analizom i vrednovanjem svih relevantnih okolnosti u vezi s onim prvim spomenikom Robert je zaključio da mu provenijenciju treba ponajprije tražiti u krajnjim zapadnim područjima Grčke, a u ta područja on ubraja i ona koja su i za ovaj naš novi perastanski natpis posebno zanimljiva, u prvom redu s obzirom na onomastiku, koja je, dijelom, i njega navela na taj zaključak: to je ponajprije područje »ilirskih« gradova Apolonije i Epidamna (Dirahija). U natpisima ovih korintskih, odnosno korintsko-korkirejskih naseobina došla su u posljednje vrijeme na vidjelo brojna ilirska imena, koja su apsolutno dominantna na jednom posebnom tipu sepulkralnog spomenika,¹⁷ koji smo, zbog njegovih karakterističnih oblika i čvrste povezanosti s ilirskom onomastikom, nazvali »južnoilirskim cipusom«.¹⁸ Ti spomenici, kao i izuzetno bogatstvo ilirske onomastičke građe koju oni pružaju, posebno na području Dirahija, očito govore o jakom sloju ilirskog stanovništva u njima, osobito u helenističkom razdoblju, što je već i prije otkrića tih spomenika, pa i čitavih nekropola kojima su pripadali, bilo poznato po nerijetkim primjerima pojave ilirskih imena među eponimnim ili monetarnim magistratima s novca, kako Dirahija, tako i s onoga iz »ilirske« Apolonije.¹⁹ Ne odlučujući se decidirano za mjesto provenijencije metalne pločice iz Ashmolean Museuma, već ostajući kod šire regije iz koje je vjerojatno potekla, Robert je zaključio: »L'avenir indiquera la provenance précise.«²⁰

Naš novi natpis, koji također ne otkriva svoje podrijetlo, ali bogatom onomastikom ipak pruža za to dobre mogućnosti, kao da doista potvr-

¹⁶ Više o toj zbirci i djelovanju nadbiskupa Zmajevića u spomenutom prilogu G. Brajkovića.

¹⁷ Iako se taj tip spomenika, s ilirskim osobnim imenima, javlja i u ilirskoj Apoloniji, on je, zahvaljujući otkriću velike dirahijske ilirske nekropole, karakterističan spomenik za taj grčko-ilirski grad; usp. V. Toçi, *Inscriptions et reliefs de la nécropole de Dyrrah (Dyrrhachium)*, *Studia Albanica*, 2/1965, nr. 2, 49. i d.; isti, *Données sur l'élément illyrien à Dyrrhachium à la lumière des nouveaux témoignages archéologiques*, *Studia Albanica*, 9/1972, nr. 1, 77. i d.

¹⁸ O jednom tipu »ilirskog« nadgrobnog spomenika, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH*, XIII/11, 1976, 285. i d.

¹⁹ Usp. H. Ceka, *Questions de numismatique illyrienne. Avec un catalogue des monnaies d'Apollonie et de Dyrrhachium*, Tirana 1972.

²⁰ O. c., 291.

đu je Robertove pretpostavke i ispravna viđenja. U spomenutom području, uključujući, dakako, i same gradove Dirahij i Apoloniju, javljaju se, kako je poznato, u natpisima ili na novcu, imena *Baton*, *Plator*, *Tritos*, koja vidimo i na našem natpisu, a vjerujemo da bi na njemu, da nije tako fragmentaran, sreli i još koje ime karakteristično za ilirsku onomastiku te regije (*Epikados*, *Genthios*, *Verzas* i dr.). Iako bismo dakle, s obzirom na izloženo, za podrijetlo našeg natpisa bili najskloniji užoj regiji Dirahija, koji je s ilirskom sredinom kroz svoju povijest bio višestruko povezan, ne smijemo zanemariti ni druga ilirska područja, posebno ona sjevernije od toga grada — mislimo osobito na područje Lješa (*Lissos*) ili Skadra, jer su sve to krajevi u kojima treba tražiti prostor za ilirsku onomastiku spomenutog tipa imena, kakva nam je, srećom, dao spomenuti nalaz dirahijske nekropole, tj. njena ilirskog sloja, a također i drugi sporadični nalazi u sjevernim ilirskim krajevima uz današnju albansku i jugoslavensku obalu.

Robert je na temelju epigrafskih karakteristika natpisa iz Ashmolean Museuma (»la petite dimension des *omicron* et des *oméga* suspendus au sommet des lignes, les formes courbes de la barre transversale des *alpha* et de la haste droite des *pi*, le caractère général de l'écriture...«)²¹ datirao taj spomenik u 3. st. pr. n. e. Sve te karakteristike pokazuje i naš natpis iz Perasta. S time su u skladu i rezultati koje pružaju već spomenute onomastičke analogije, osobito s ilirskom antroponimijom antičkog Drača. Ako bismo htjeli biti nešto precizniji u datiranju spomenika iz peraštanske zbirke, čini nam se da pravi vremenski okvir za to pruža postgentijevski period, i to najvjerojatnije razdoblje do sredine 2. stoljeća prije n. e., kad je Rim već prilično konsolidirao svoju vlast u istočnim prostorima Balkana. Što se pak tiče pravog karaktera ovoga natpisa, ono što je sačuvano ne pruža dovoljno elemenata za njegovo definiranje. Najvjerojatnije je ipak da mu je funkcija bila kulturna i da predstavlja nekakav zavjetni spomenik, jer nam se čini da to opravdava i sam pojedinačni spomen tako velike skupine pripadnika jedne stražarske postaje, a moramo samo žaliti da nam se nije sačuvalo ime božanstva — ili božanstava — kojima je ta dedikacija bila učinjena, iako, s obzirom na etničku pripadnost većine »dedikanata« ne bi bilo teško pretpostaviti i kome je to bilo učinjeno.²²

²¹ *Ibid.*, 284.

²² Ne zanemarujući mogućnost da je dedikacija mogla biti namijenjena i nekom grčkom božanstvu (Dodonski Zeus, na primjer), čini nam se da bi prije trebalo očekivati neko domaće, ilirsko božanstvo, u prvom redu Pana, s kojim je kasnije bio identificiran »ilirski« Silvan, kako je to bilo i sa spomenutom dedikacijom s Parnasa (Πάνι, Νέμφαις), na što nas, posredno, upućuje i primjer iz kasnijih, rimskih vremena, kad su, na primjer, vojnici — mornari — rodом iz naših istočnojadranskih (ilirskih) krajeva, na službi u floti u Mizenumu odali štovanje svom omiljelom kozonogom bogu izradivši u crtežu njegov lik na zidu skromne gostionice (taberne) u Puteolima (Pozzuoli); usp. M. Guarducci, *Iscrizioni greche e latine in una taberna a Pozzuoli*, Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy, Cambridge 1967, Oxford 1971, 219. i d. (table 22, 23). Ovamo spada i dedikacija što su je Jupiteru (*I. O. M.*) izvršili članovi posade — *pleroma* — (ratnih ?) brodova »*Rhedon*« i »*Medaurus*« u spilji Porcinara na italskoj obali, kraj S. Maria di Leuca. Vidi naš rad »Uz jedan novi izvor o kultu ilirskog Medaura«, *Gunjačin zbornik*, Zagreb 1980, 51. i d.

Posvećujući ovaj svoj prilog uspomeni na uglednog znanstvenika, epigrafičara i grecista koji se pitanjem o kojemu smo ovdje u vezi s našim novim spomenikom raspravljali tako intenzivno i sam bavio, uputivši raniju diskusiju o nekim ovdje razmatranim pitanjima prema njenu svrsishodnom rješenju, čini nam posebno zadovoljstvo ako smo ovim najnovijim epigrafskim tekstom i njegovom interpretacijom pridonijeli sagledavanju toga nesumnjivo veoma zanimljivog problema, a posebno sagledavanju uloge ilirskog elementa u tim događajima.

Rad prihvaćen na sjednici Razreda od 21. ožujka 1984.

R é s u m é

L'INSCRIPTION HELLENISTIQUE DE LA COLLECTION D'AUTREFOIS DE L'ARCHEVÊQUE ZMAJEVIĆ, DE PERAST

La collection archéologique et épigraphique (musée lapidaire) de l'îlot de «Gospa od Škrpjela», devant Perast, renferme entre autres une inscription fragmentaire en langue grecque (28 × 30,5 × 15 cm) dont les données essentielles sont présentées dans ce même volume par le responsable de cette collection, Mgr Gracija Brajković.

L'inscription (fig. 1 et pl. XIII) avait 13 lignes dont les deux dernières sont difficilement lisibles; de plus, il manque tout le côté droit de sorte qu'il est impossible d'établir quelle était sa longueur ni combien de mots — noms de personne — il manque. Il s'agit d'une inscription dite militaire où étaient mentionnées deux catégories de militaires qui, comme il le semble, appartenaient à un poste militaire de la région d'Illyrie — les données sur le lieu de la découverte sont inconnues — d'où, grâce à l'archevêque Zmajević, elle a été transportée dans son palais, dans sa ville natale où elle disparut plus tard (utilisée comme matériau de construction), puis elle fut remise au jour après la fin de la dernière guerre.

Parmi les cadres du commandement du poste militaire précité sont mentionnés les péripolarques et, à côté de ceux-ci, un assez grand nombre de soldats-gardes-frontières, péripoloi. Il est impossible de déterminer avec exactitude le nombre des uns et des autres puisque l'on ne sait pas combien de texte il manque, mais d'après une analyse du monument qu'il a été possible de pratiquer, il semble que les premiers devaient être au moins quatre et les autres, qui devaient être bien plus nombreux, au moins dix. Ce qui a surtout attiré notre attention sur cette inscription sont les noms des soldates de cette formation militaire qui, tout au moins pour les péripoloi, sont tous non grecs, c'est-à-dire qu'ils appartiennent tous à l'onomastique illyrienne, la plupart comme anthroponymes illyriens connus (*Tritos, Baton, Plator, Platurios, Pitheios*), ou encore ils y apparaissent pour la première fois; certains d'entre eux sont constitués de ces mêmes thèmes que nous trouvons déjà dans les anthroponymes ou dans les toponymes connus de la région illyrienne comme *Gōros, Olapos, Sallēn, Medestis* et autres, qui, à notre grand regret, ne peuvent être restitués. Tous ces noms sont donnés dans la formule traditionnelle grecque mais aussi illyrienne des noms — nom de personne suivi de patronyme. En se qui concerne les péripolarques, nous ne trouvons pas non plus dans leurs noms de trace du répertoire anthroponymique grec, excepté peut-être pour un seul (ligne 3) où il pourrait s'agir du nom *Antallos* ou semblable, mais également du nom *Tallos* qui, d'après Denys d'Halicarnasse,

2, 46, est le nom d'un Sabin. Ce dernier est d'autant plus intéressant qu'un périopolarque porte le nom romain (*praenomen* ?) *Markos*, or ceci indiquerait qu'une partie au moins des périopolarques de ce poste militaire était d'origine italique, sans aborder la question si la formule onomastique grecque avait alors été adoptée par eux aussi ou si tout au moins une partie d'eux (*Markos*!) avec la tradition italique (romaine) avait conservée aussi le vieux nom gentilice.

Bien qu'il n'y ait pas d'indications directes, il semble pourtant très vraisemblable qu'il s'agisse d'une dédicace que les militaires de ce poste anonyme auraient élevé tous ensemble à une divinité grecque ou illyrienne, comme le faisaient également dans d'autres cas les soldats d'origine illyrienne au service de Rome (par ex. dans la grotte de Porcinara près de S.ta Maria di Leuca en Italie de Sud).

D'autant plus qu'elle mentionne des militaires des postes de garde grecs de même dénomination — à peu près de la même époque (2e siècle avant notre ère) — notre inscription a des analogies directes avec quelques autres monuments, semblables ou différents (plaquettes en métal, objets en céramique, surfaces des grottes) qui ont été étudiés notamment par l'éminent greciste et épigraphiste Louis Robert, décédé récemment — à qui l'auteur consacre respectueusement son bref écrit — ce sont avant tout la petite plaque de bronze d'Ashmolean Museum d'Oxford, la dédicace de l'autel Corycien sur le Parnasse et deux objets en céramique à quatre côtés — l'un de la région d'Attique (Collection Froehner, au Cabinet des Médailles de Paris), l'autre de l'Agora, à Athènes. Bien qu'il s'agisse des mêmes fonctions, ils sont un peu différents par leur terminologie; ainsi nous lisons sur l'exemplaire d'Oxford les termes *peripolarhesas* (fonction du périopolarque exprimée par la forme verbale) et *symperipoloi* au lieu de *peripoloi*; cette dernière forme, utilisée pour le nom des péripoloi et par l'inscription de Perast, se lit également dans l'autel précité sur le Parnasse. D'autre part, les deux sources — objets en céramique (Attique !) — ne donnent que les termes »périopolarques«, usés par notre inscription de Perast.

Comme cela a été dit, notre inscription date, comme toutes celles mentionnées, de la période hellénistique, le plus vraisemblablement du milieu du 2e siècle av. notre ère, et nous sommes enclins à l'attribuer à cette époque sur la côte illyrienne méridionale, qui a commencé après la chute du dernier souverain de la royauté illyrienne, Genthios, et avec le rôle de plus en plus important de Rome dans ces régions illyriennes. Quant à son origine, il semble le plus probable — comme le suppose également Robert pour l'inscription du Musée d'Oxford — qu'elle provienne, elle aussi, de la côte illyrienne, des environs des villes de Dyrrhachion (Epidamnos) ou d'Apollonie. Et notre inscription fournit un élément nouveau à cette question — par la série de noms de type illyrien méridional qui sont particulièrement nombreux à Dyrrhachion — que le poste militaire dont il est question aussi que le lieu de »la dédicace« de l'inscription de Perast étaient le plus vraisemblablement quelque part dans sa région restreinte.

Sl. 1. Helenistički natpis iz Perasta (Gospa od Škrpjela)